

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Több mint jövő

A jövő időre utaló morfémaák nem temporális funkcióiról

Virovec Viktória

Témavezető: Dr. Rákosi György

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2024

I. Bevezetés és a disszertáció fő célkitűzése

A disszertáció fő célja, hogy az episztemicitás és a jövőbeliség jelölői között kapcsolatot létesítő kutatások gyarapodó körét kiegészítse, és megmutassa, hogy a jövőre utaló morfémáknak valóban lehet sokféle, az episztemikus-inferenciális modálisokhoz hasonló funkciójuk. A jövőre vonatkozó állításainkat alapozhatjuk a jelenben rendelkezésre álló tudásunkra, illetve a szándékainkra is. Az állításaink alapjául szolgáló bizonyítékok forrása és erőssége eltérő lehet, viszont a jövőről beszélni gyakran predikciók vagy következtetések megtételével jár. A disszertációban azt az állítást tesszük, hogy az episztemikus modálisok, illetve határozószavak és a jövőre utaló morfémák több funkciójukban hasonlóak. A disszertáció során mindvégig igyekszünk olyan adatokat gyűjteni, amelyek alátámasztják az egyező funkciók létezését. Ezt különböző jövőre utaló morfémák használatának tanulmányozásával valósítjuk meg. A fő hangsúly három morfémán van, ezek a *fog*, a *majd*, illetve a *kellesz* (a magyar nyelv egyes dialektusaiban a jövőbeli szükségszerűség kifejezésére szolgáló morféma). Emellett a disszertációban foglalkozunk a magyar jelen idő jövő időre utaló használatával, illetve a *most* proximitás jelölőkénti használatával. Ezek a szerkezetek viszonylag kevésbé kutatottak, és egyikük sem kapott korábban érdemi figyelmet a szakirodalomban. Ez különösen igaz a csak bizonyos nyelvjárásokban előforduló, (jövőbeli) szükségszerűséget kifejező *kellesz* morfémára.

Az introspektív adatok bemutatása mellett a disszertáció tartalmazza egy pilot kérdőíves vizsgálat eredményeit, amely a *fog* és a magyar jelen idő jövő időre utaló használatával foglalkozik. Továbbá a disszertációban bemutatásra kerülnek a *majd* diakrón funkcióit bemutatására tervezett és kivitelezett korpuszvizsgálat eredményei, egy korpusz és egy kérdőíves vizsgálat, amely a *kellesz* különböző időbeli perspektíva és orientáció kombinációkkal való elfogadhatóságával foglalkozik. Az eredmények alapján egy további felmérést készítettem interjúkkal, amely a *kellesz* egyéb, az időbeliségtől eltérő, vagy azzal csak közvetetten kapcsolatban álló funkcióival foglalkozik.

II. Szakirodalmi háttér

A harmadik fejezetben kritikai áttekintést adunk a modalitás szakirodalmáról, valamint annak időbeli operátorokkal való interakciójáról. Ha arra a kérdésre szeretnénk választ adni, hogy a jövő időre utaló morfémák modális vagy időbeli operátorok-e, akkor fontos a disszertáció korai szakaszában definiálni, hogy hogyan értelmezzük magát a modalitást, mint fogalmat. A

fejezet a modalitás kratzeri szemléletének áttekintésével kezdődik (Kratzer 1981, 1991). Az említett szerző fő gondolata az, hogy a modálisok nem többértelműek, hanem beszédhátterükben különböznek (Kratzer 1981). A fejezetben részletesen kétféle modális bázist, az episztemikus és a metafizikai modális bázist tárgyaljuk. A fejezet néhány fontos fogalmat és definíciót is tartalmaz: ilyen például Condoravdi (2002) *AT-relációja*, amely meghatározza, hogy mit jelent az, hogy egy állapot vagy esemény egy adott időpontban van. A *metafizikai beszédhátter* fogalmának jobb megértése érdekében definiáljuk a *meghatározottság (settledness)* fogalmát, a *történelmi ekvivalencia relációt* és a *diverzitás feltételét* (Thomason (1984)). Döntő fontosságú, hogy mindezeket a fogalmakat korán megvitassuk, mert az általunk bemutatott és a későbbiekben tárgyalt elemzések többsége ezeken alapul. Arra a kérdésre, hogy a magyar jövőre utaló morféma, a *fog* hasonló tulajdonságokkal rendelkezik-e a modálisokhoz, lehetetlen válaszolni anélkül, hogy teljesen megértenénk, milyen tulajdonságokkal rendelkeznek a modálisok. Továbbá, ha a jövőre utaló morfémákat modálisnak tekintjük, akkor fontos a beszédhátterük (*modális bázisuk* és a *rendezőerejük*) természetének tárgyalása is. Annak érdekében, hogy a szakirodalomról átfogóbb képet adhassunk, a disszertációt a reprezentacionalista megközelítés tárgyalásával folytatjuk. Emellett fontosnak tartjuk a „nem hagyományos” megközelítések nézeteinek megvitatását is. "*A reprezentacionalizmus által a mondatok időbeli szerkezete időbeli referensekkel írható le*" (Farkas–Ohnmacht (2012:356)). Érdekes kérdés, hogy a magyar *fog* használata szigorúan az esemény preventuális fázisához köthető-e (röviden tárgyalja Szeteli et al (2023)). További érdekes kérdés, hogy a beszélő futurátus (a jelen idő jövőre utaló használata) és a *fog* közötti választása csak annak megítélésén múlik-e, hogy az esemény éppen melyik (időbeli) fázisban van. Mivel a *fog* (formális szemantikai) elemzése és magyar futurátus elemzése az angol futurátus és az angol jövő időre utaló morféma, a *will* korábbi elemzésein alapulnak, továbbá a disszertáció egészében összehasonlítjuk a struktúrákat, különösen fontosnak tartjuk, hogy az ide vonatkozó angol adatokat korai szakaszban tárgyaljunk. Ezért ez a fejezet az angol futurátussal és *will*-lel kapcsolatos meglévő nézetek összefoglalásával zárul. Copley (2009) az angol jövőre való utalás két különböző kategóriáját különbözteti meg, a jövő időre utaló morfémákat (*futures*) és a futurátust. Megkülönböztetése azon a kérdésem alapszik, hogy a jövőre vonatkozó utalás nyíltan meg van-e jelölve (a *will* illetve a *going to* használatával) vagy sem (a jelen idő jövőre utaló használata). A szakirodalomban amellet érvelnek, hogy a futurátus használata bizonyossághoz, tervezett, ütemezett vagy elhatározott eseményekhez kapcsolódik (lásd pl. Leech (1971), Kaufmann (2005), Copley (2009, 2014)). Copley (2009) azt feltételezi, hogy nyelvközi kapcsolat van a meghatározottság (*decidedness/settledness*) és a futurátus használata

között. A jövő időre expliciten utaló morfémákat – a futurátussal ellentétben – akkor is lehetséges használni, ha a beszélő az állítás igazságára (csak) következtetett, vagy ha a beszélő valódi jóslatot fogalmaz meg. A kérdésnek kettős jellege van. Egyrészt érdekes, hogy a *will*-t (és az egyéb jövőbeliséget nyíltan jelző morfémát) modálisként kell-e elemezni. Másrészt az is, hogy a jövőre utalás mindig tartalmaz-e egy modális markert (rejtve vagy nyíltan). Ebben a fejezetben azon elemzések helytállósága mellett érvelünk, amelyek szerint az *will* modális segédige. A fejezet végén – Kaufman (2005)-ben publikált írását követve – amellet érvelünk, hogy az angol futurátusok esetében egy null szükségyszerűséget kifejező (*null necessity modal*) modális van jelen a mondatban. Az említett null szükségyszerűséget kifejező modális olyan erős, hogy nincs *rendezőereje*. Ezzel szemben az angol *will* egy olyan modális, amely rendelkezik mind *modális bázissal* (amely nem korlátozott) és *rendezőerővel*, ennek következtében sokkal „gyengébb” állítások (pl. predikciók) kifejezésére is alkalmas.

A *negyedik fejezet* a magyar jövő időre utaló morfémákra vonatkozó szakirodalom összefoglalásával kezdődik. Amellet, hogy sok más tanulmány eredményeit említjük, részletesen tárgyaljuk Palfy-Muhoray (2013, 2016) eredményeit, hiszen – a tudomány jelen állása szerint – ő az egyetlen szerző, aki részletesen foglalkozott a *fog*-gal, és formális szemantikai elemzést adott arról. A szerző amellet érvel, hogy a *fog* olyan modális, amelynek *modális bázisát* metafizikaira kell korlátozni, így a *fog* kötelezően jövőre utaló jellege a korlátozott *modális bázisából* származtatható, mivel egy metafizikai *modális bázisú* modális csak jövő időre utalás esetén elégíti ki a *diverzitási feltételt*. A szerző amellet érvel továbbá, hogy amikor a beszélők *futurátus* és a *fog* között döntenek, számít a mondat időbeli kétértelmősége. Ugyanis dinamikus predikátumok esetén a beszélők a *futurátust* részesítik előnyben, ha a mondat időbeli utalása egyértelmű (telikus állítmányt vagy jövőre utaló temporális határozót tartalmaz), és inkább a *fog*-ot, amikor kétértelmű.

III. Állítások és elemzések

A *negyedik fejezetben* amellet érvelünk, hogy a *fog* modális segédige. Szemben Palfy-Muhoray megállapításaival, a *fog* esetében mind az episztemikus, mind a metafizikai modális bázis elérhetősége mellett érvelünk. A fejezetben introspektív és tesztelt adatokat is bemutatunk, hogy megmutassuk, azt hogy a beszélő előnyben részesítik a *fog*-ot egyértelműen jövőre utaló mondatokban, abban az esetben, ha a kontextusban nincs erős bizonyíték, amelyből a proposíció egyértelműen következik. Amennyiben a *fog* modális bázisa nincs korlátozva, akkor kötelező jövőorientáltsága nem következik csupán a modális bázis

tulajdonságaiból. Ennek megfelelően amellet érvelünk, hogy a *fog* hozzájárulása kettős: modális és időbeli is egyben. A *fog* formális elemzését Condoravi (2002) elemzésére alapozzuk (ebben a tanulmányban a szerző az angol *will*-lel foglalkozik).

$$(1) \llbracket \text{fog} \rrbracket = \lambda P \lambda t \lambda w. \forall w' [w' \in \text{Best}(\text{MB})(\text{OS})(w)(t) \rightarrow \text{AT}(P, (t, \infty), w')]$$

A $\text{Best}(\text{MB})(\text{OS})(w)(t)$ a *modális bázis* azon világainak halmazát jelöli a világunkban (w) a t időpillanatban, amelyek a *rendezőerő* által meghatározott rendezés alapján a legideálisabbak. $\text{Fog}(P)$ igaz w -ben a t időpillanatban, ha P a t időpillanat után a *modális bázis* MB minden világában igaz, amelyeket a *rendezőerő* (OS) a legideálisabbnak rangsorol.

Amellet érvelünk, hogy a disszertációban bemutatott elemzés predikciói jobban megmagyarázzák a Palfy-Muhoray (2013) által közétett és a jelen disszertációban bemutatott empirikus adatokat. Ezek a következők: először is, a *futurátus* használata marginális, ha a beszélő a tudásában lévő tényekből következtet az állítás igazságára, míg a *fog* természetes és elfogadható. Továbbá, a *fog* felhasználható valódi predikció kifejezésére, míg a *futurátus* marginális ezen jelentésben. Harmadszor, amikor a beszélőknek erős és közvetlen bizonyítékaik vannak, amelyek alátámasztják az adott állítást (az állítás igazsága meg van határozva/eldölt), és a mondat időbelileg egyértelmű, a beszélők a jelen idő jövőre utaló használatát előnyben részesítik a *fog*-gal szemben. Ennek több oka is lehet, először is, a *fog*-ot tartalmazó mondatok hosszabbak, másodsor pedig azért, mert az ilyen mondatokban a *fog* használata arra utalhat, hogy a propozíció következtetett, amit a beszélők el akarnak kerülni. Ezeket az állításokat azzal magyarázzuk, hogy a magyar *futurátus* használata egy olyan ki nem ejtett szükségszerűséget kifejező modalitás meglétét feltételezi, amely olyan erős, hogy csak *modális bázisa* van, *rendezőereje* nincs. Ezért csak akkor használható, ha az állítás igazsága objektíven vagy szubjektíven (a beszélő meggyőződése alapján) meg van határozva. Ha nem korlátozzuk a *fog* *modális bázisát* metafizikaira és feltételezzük, hogy nem csak *modális bázisa* van, hanem *rendezőereje* is, könnyen megmagyarázható, hogy a *fog*-ot a beszélők miért részesítik előnyben, bizonyos kontextusokban *futurátus*-sal szemben, függetlenül a mondat egyéb tulajdonságaitól (az állítmánytípus, és a temporális határozók használata). Továbbá ez magyarázhatja Palfy-Muhoray (2013) által közzétett adatokat, amelyek alapján kijelenthető, hogy a *fog* relatíve gyakran fordul elő telikus predikátumokkal időbelileg egyértelmű mondatokban (Palfy-Muhoray (2013)). Ha azt feltételezzük, hogy a *fog* mind metafizikai, mind episztemikus modális bázissal és többféle *rendezőerővel* kompatibilis, míg a *futurátus* nem, akkor könnyen magyarázható, hogy a *fog* bármilyen telicitású predikátum mellett vagy

jövőre utaló időhatározós mondatokban is megjelenik. Ezen állítások megerősítésére kísérleti kérdőíves vizsgálatot végeztünk, amely módszertanának és eredményeinek összefoglalása a V. illetve VI. pontokban foglalunk össze.

A fejezet a *majd* használatának tárgyalásával folytatódik. Amellett érvelünk, hogy a *majd* nem időbeli határozószó. A fejezetben a *majd*-ot különböző időhatározószavakkal hasonlítjuk össze. A legfigyelemreméltóbbak ezek közül a következők: a *majd*-ot tartalmazó mondatok, szemben a futurátust önmagában tartalmazókkal, statikus predikátummal is jövő időre utalnak. Továbbá, a *majd* más jövőre utaló időhatározókkal együtt is használható (ugyanabban a tagmondatban). '*Tudok franciául*' nem használható jövő időre utalásra semmilyen kontextusban, míg a '*Majd tudok franciául*' mondatnak jövőre utaló használata van, tovább a *majd holnap*, *majd egy hét múlva* mind használatosak. Ezekben az esetekben az esemény időpontját a *holnap* és *egy hét múlva* határozzák meg, és a *majd* csak a késleltető hatásért felelős. A fejezetben továbbá egy korpusz vizsgálat eredményeit tárgyaljuk, amelyben a szerkezetet diakrón szempontból vizsgáljuk, annak jelentésváltozásával foglalkozunk. A tanulmány módszertanát és főbb eredményeit az V. és a VI. pontokban tárgyaljuk. A korpuszvizsgálat eredménye alapján amellet érvelünk, hogy a *majd* közeli jövőre utaló határozószóból alakult át *határozói partikulává különféle pragmatikai funkciókkal*. Ennek a folyamatnak a kulcseleme az volt, hogy elvesztette *proximális (időben közeli) jelentéskomponensét*, és ez a jelentéskomponens fokozatosan *disztálissá (időben távoli)* alakult. Ennek egyik bizonyítéka lehet a kettős *majd (majd P, majd Q)* egy viszonylag rövid időn át megfigyelhető használata, amelyet meglehetősen gyakran a '*most P később Q*' jelentésben használtak a késői középmagyarban és a kora újkori magyarban, de ami a mai magyarból teljesen eltűnt. A mai magyarban a *majd* soha nem utalhat a proximális jövőre, mivel jelentésének nagyon fontos összetevője a 'NEM MOST'-komponens (Sherwood (2006)). Ez a kijelentés alátámasztható azzal, hogy gyakran szembe állítják a közeli jövőre utaló határozószóval (amikor tagadják), pl. *nem most, majd*. Azonban, a *majd* – a proximitás jelölő *most*-tal ellentétben – csak a távoli jövőre utalhat, mert a *jövőbeli komponens* jelentésében mindig szemantikailag aktív. Ha valami disztális időben, akkor az *bizonytalan* (lehet, hogy megtörténik, lehet, hogy nem).

A korpusz vizsgálat eredménye alapján megadjuk a *majd* szemantikai elemzését, és amellet érvelünk, hogy a *disztális* komponens egy fontos eleme a *majd* jelentésnek. Ezt a disztális komponenszt a következőképpen írjuk le: minden világra (w_1), amely világunk (w_0)

episztemikus alternatív világa, (igaz, hogy) az a világ vagy távoli (időben) a w_0 -tól vagy P (a proposíció) nem igaz benne.¹ Más szóval, P vagy a világunk távoli időbeli folytatásában igaz, vagy egyáltalán nem igaz. Továbbá azt állítjuk, hogy a *majd* pragmatikai funkciói ebből a komponensből fejlődtek ki. Ha egy esemény valamikor egyszer (vagy sosem) megy végbe, az azt jelenti, hogy bizonytalan, lehetséges a bekövetkezése, de nem feltétlenül biztos, és a beszélő elkötelezettség alacsonyabb foka kapcsolható hozzá. Ezen „funkciók” sok közös vonást mutatnak a modálisokkal és a modális határozószókkal.

A *majd* jelentésének tárgyalása után rátérünk a szerkezet proximitás jelölőkkel való összehasonlítására, különösképpen a *majd* és a *most* összehasonlításával foglalkozunk. A fejezetrész elején megmutatjuk, hogy a *majd* nagyon speciális körülmények között (amikor közvetlenül megelőzi a fókuszált igét), relatív proximitást jelölhet, ami azt a további jelentést adja a mondatnak, hogy a beszélő az esemény időpontját a referenciaidőhöz képest közelinek érzi (ez a referenciaidő nem beágyazott kontextusban a megnyilatkozás ideje). Azt állítjuk, hogy a proximitásjelölő *most* meghatároz egy időbeli intervallumot, a proximitástartományt, ha az esemény ideje ezen tartományon belül van, akkor az esemény proximálisnak tekinthető. Ha ezt a tartományt csak a jövő-részre korlátozzuk, akkor ennek az intervallumnak a komplementere a *majd* „hatótávolság”. Az (időbeli) közelség, amit a *most* kifejez, relatív (és ezért a predikátum által kifejezett esemény jelentősége és gyakorisága határozza meg a beszélő életében), és ezért az, hogy mi tekinthető disztálisnak, ugyancsak relatív. Ez azt jelenti, hogy a megnyilatkozás időpontja és az esemény időpontja közötti abszolút időbeli különbség a kontextustól függően nagymértékben változhat. Ugyanis más a helyzet az 'enni' és más az 'összeházasodni' események kapcsán. Az előbbi nagyon gyakori és jelentéktelen, míg az utóbbi ritka és jelentős. Ebből adódóan a '*majd eszek*' azt jelentheti, hogy „1-2 óra múlva eszek valamit”, míg a '*majd férjhez megyek*' azt, hogy „férjhez megyek, de a közeljövőben biztosan nem, vagy a következő év(ek)ben, vagy egyáltalán nem megyek férjhez”. Hasonlóképpen, a '*most megyek férjhez jövőre*' azt jelenti, hogy „jövőre férjhez megyek és az esemény időpontját relatíve közelinek érzem a megnyilatkozás időpontjához”, tehát egy év nem túl hosszú idő ahhoz, hogy a proximitás jelölő *most* használatát lehetővé tegye.

A fejezet utolsó alfejezetét azoknak a határozószavaknak a tárgyalásának szenteljük, amelyek jelentésükben hasonlóak a *majd*-hoz és a *most*-hoz. Ezek a határozószavak az *éppen*, az *idővel*, a *később*, és az *egyszer*. Azt állítjuk, hogy bár képesek kifejezni hasonló jelentést,

¹ Ez a disztális komponens a logikai tagadása a Halm (2020) által definiált PROXIMITÁS komponensnek.

mint a *most* és a *majd*, alapvetően különböznek tőlük. Ugyanabban a tagmondatban nem fordulhatnak elő semmilyen más, az esemény időpontját kifejező időbeli határozóval, de előfordulhatnak *most*-tal és a *majd*-dal. Amikor ezt megteszik, a proximitás jelölő *éppen most* ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint a *most*. Ugyanez igaz a *majd* és a *majd később/idővel/egyszer* esetére. Ugyanis mindegyik szembeállítható a *most*-tal, mindegyik használható statikus állítmányt tartalmazó jövőre utaló mondatokban, mindegyik használható egyszavas válaszként, egyik sem használható ígéret összefüggésében, és mindegyik rendelkezik azokkal a pragmatikai funkciókkal, mint amelyekkel a *majd* preverbális helyzetben is.

5. fejezet-ben a *kellesz*-szel foglalkozunk. A szerkezet használata az északkelet-magyarországi és a kárpátaljai dialektusokra korlátozódik (Kótyuk (1995), Lakatos és Tukácsné (1997), Beregszászi és Csernicsekó (2007)). A fejezetben a szerkezet nyelvtani jellemzőinek leírása mellett a hangsúly a jelentésén és a használatán van. Korábbi vizsgálataink és egy későbbi korpuszvizsgálat eredményeit felhasználva a fejezetben azt a hipotézist állítjuk fel, hogy az időbeli tényezők mellett a *kellesz* használatának különböző pragmatikai funkciói is lehetnek: ez a bizonytalanság és a késletetés. Virovec (2019)-ben amellet érveltünk, hogy a *kellesz* használatával a beszélő azt fejezi ki, hogy valami a jelenben nem szükségszerű, de a jövőben szükségszerű lesz. Ebből a munkánkból egy korpusz és egy kérdőíves vizsgálat eredményeit is bemutatjuk. A vizsgálat eredményei előzetes bizonyítékot szolgáltatott arra az állításra, hogy a *kell* elfogadhatóbb, mint a *kellesz*, ha az időbeli perspektíva (TP) jelen, de jövőbeli időperspektívával a beszélők a *kellesz*-t preferálják a *kell*-lel szemben a *kellesz*-t használó dialektusokban. Virovec (2022)-ben kiegészítettük korábbi megállapításainkat, és azzal érveltünk, hogy a beszélő választását az időbeli tényező mellett befolyásolja: a kontextusban meghatározott evidencia erőssége, az eseményidő közelsége a megnyilatkozás időpontjához, a kontextusban meghatározott bizonytalanság szintje, és a beszélő elkötelezettsége. Ezeket a hipotéziseket egy előzetes korpuszvizsgálat eredményein alapján állítottuk fel, és egy mondatalkotási feladatot (*production study*), majd egy azt követő beszélőkkel folytatott interjút tartalmazó felmérés eredményeivel támasztjuk alá. A módszertan és az eredmények összegzése a kijelölt részekben található.

A *kellesz* formális elemzése során a legfontosabb a jelentéskomponensek helyes azonosítása. A két legkiemelkedőbb jelentésaspektus a *kellesz* esetében a következő: a beszélő vagy azt hangsúlyozza a szükségszerűség a jelenben még nem áll fent, vagy azt, hogy a *beszélő*

bizonytalan abban, hogy P szükséges/vagy szükséges lesz, mert szükségszerűségére közvetett bizonyítékokból következtetett / még átgondolhatja, hogy valóban szükségszerű-e. Amellett érvelünk továbbá, hogy ez utóbbi jelentésaspektus az „eredeti” igazságfeltételes jelentéséből alakult ki a *kellesz* pragmatizálódásán keresztül. A részleges pragmatikus hasadás eredményeként két különböző szerkezet alakult ki (*kellesz₁* és *kellesz₂*), ami kétértelműséghez vezet a kettő között. *Kellesz₁* csak igazságfeltételes jelentése van, míg a *kellesz₂* esetében, az igazság-feltételes jelentést a használati feltételes jelentés egészíti ki. Ezek a használati feltételek a következők: bizonytalanság van a kontextusban, és az esemény bekövetkezése nem a közeljövőben esedékes, inkább időben távoli (disztális).

6. fejezet egy speciális hatásról szól, ez az 'udvariassági hatás', amelyen az episztemikus-inferenciális határozószavak és a jövőre utaló morfémák osztoznak. Kugler (2010) szerint egyes episztemikus határozószavak, amelyek alacsonyabb fokú lehetőséget fejeznek ki, képesek egy kérés illokúciós erejét enyhíteni, míg a magasabb fokú lehetőséget kifejezők inkább azt erősítik azt. Az episztemikus határozószavak modális ereje nem diszkrét pontok skáláját képviseli, hanem a valószínűség különböző fokait (Kugler (2010:83)). Hasonló a helyzet a jövőre utaló morfémák esetében is. A használatukhoz kapcsolódó bizonytalanság attól függ, hogy mennyire távoli a jövőidő (intervallum), amelyre utalnak. Ugyanis ha egy morféma nem használható a közeljövőre való hivatkozásra, és használata nagyfokú bizonytalansággal társul, akkor nagyobb valószínűséggel használják a beszélők egy megnyilatkozás udvariasabbá tételére. A fejezetben két korábban tárgyalt morfémát mutatunk be ebben a funkcióban, ez a *majd* 'valamikor a jövőben, de nem most' és a *kellesz₂*, amelyeket meglehetősen gyakran használnak a beszélők egy kérés illokúciós erejének enyhítésére. Mindkettő *jelentésében* jelen van a disztális jelentésösszetevő. A konzulensek a *kellesz-t* használó nyelvjárásokból azzal érveltek, 'ha *kellesz-t* használsz egy mondatban, annak az eseménynek egyáltalán nem kell megtörténnie, megtörténhet, de nem biztos, hogy be fog következni'. Hasonlóképpen, annak bizonyos használataiban a *majd* kifejezheti, hogy az esemény valamikor a távoli jövőben fog megtörténni, vagy soha. Amikor a *jövőre utaló morfémák nem időbeli* funkcióit tárgyaljuk, ezeket a (meglehetősen pragmatikai) funkciókat nem lehet figyelmen kívül hagyni, és új területet jelenthetnek az episztemicitás/inferencialitás és a jövőbeli hivatkozás közötti hasonlóságok vizsgálatában.

VI. A felmérések módszertana

1. Pilot kérdőíves vizsgálat (a fog és a magyar jövő összehasonlítása)

A vizsgálatot Google kérdőív formájában végeztük. A 3 „típusú” szituációt teszteltünk: 1. az erős/közvetlen evidencia van a kontextusban, amely a *P* igazságát jelezi (*1-es típusú*), 2. az állítást csak a kontextusban meghatározott bizonyítékokból lehetett kikövetkeztetni (*2-es típusú*, inferenciális), 3. egy általánosan igaz(nak vélt) tényből következik egy specifikus jövőben esedékes esemény bekövetkezése (*3-as típusú*, valódi jóslat). A kérdőív minden típusból négy tesztszituációt tartalmazott. A válaszadóknak minden helyzetben három mondatot kellett értékelniük (az egyik *futurátus*-t, egy a *fog*-ot, egy pedig a *kell* jövőre utaló episztemikus használatát tartalmazza). A válaszadók minden esetben egyszerre látták a szituáció leírását és a három tesztmondatot. A mondatok pszeudorandomizált sorrendben kerültek bemutatásra, de a sorrend minden résztvevőnél azonos volt. Miután mindhárom mondatot értékelték egy 1-től 6-ig terjedő skálán, tovább léphettek a következő szituációra. Feladatuk az volt, hogy értékeljék, mennyire megfelelőek a mondatok az adott helyzetben. Azt az utasítást kapták, hogy figyelmesen olvassanak el minden helyzetet. A tesztmondatokon kívül hat figyelemelterelő szituáció és két kontrollelem volt.

2. A majd diakrón fejlődésének korpuszlapú vizsgálata

Három különböző időszakon dolgoztunk: a középmagyar (1526-1772), a kora újkori magyar (1772-1920), és a újkori magyar (1920-1990).

- Középmagyar: Az informális nyelvhasználat ó- és középmagyarországi korpuszából (OMHC) véletlenszerűen kiválasztott 400 találatot vizsgáltunk és kategorizáltunk aszerint, hogy az adott mondatban a *majd* milyen funkciót töltött be.
- Kora újkori magyar: 200 véletlenszerű találatot vizsgáltunk és kategorizáltunk a Magyar Történeti Korpuszból (HHC).
- Modern magyar: 200 véletlenszerű találatot vizsgáltunk és kategorizáltunk a Magyar Történeti Korpuszból (HHC).

3. Pilot kérdőíves vizsgálat az időbeli struktúra hatásáról a kellesz használatára két különböző dialektusban

A kárpátaljai dialektusban végzett vizsgálat online kérdőív (Google) formájában történt. Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében papír alapú kérdőíveket használtunk. A kérdőíves vizsgálatban résztvevők szituációkat láttak, feladatuk a mondatok értékelése volt aszerint, hogy

az adott helyzetekben mennyire elfogadhatóak, mennyire fejezik ki a kívánt jelentést. A résztvevők feladata az volt, hogy 1-től 5-ig terjedő skálán értékeljék a mondatokat (egy *kell*-et, egy *kellesz*-t, és egy *fog kelleni*-t tartalmazó mondatot). Voltak kontrollhelyzetek, hogy ki tudjuk zárni azokat, akik nem olvassák a szituációkat. A változók a következőképpen oszlanak meg: 10 helyzetből 1 volt jelen orientációjú (a jelen időbeli perspektíva mellett). 10-ből 1 szituáció azt tesztelte, hogy a *kellesz* használható-e múlt idejű referenciaidővel. A fennmaradó 8 (Kárpátalja: 6) szituációból 4 (Kárpátalja: 3) esetben az időbeli perspektíva jelen idejű (de az orientáció jövő volt), 4 (Kárpátalja: 3) esetben pedig mind az időbeli perspektíva, mind az orientáció jövő idejű volt. Az SZSZB régióban a predikátumok telicitásának hatását is teszteltük a beszélők választásaira (dinamikus/telikus, dinamikus/atelikus, statikus, főige).

4. Produkciós feladat (és az azt követő interjúk) a kellesz használatáról

A vizsgálatot online vagy személyesen végeztük. Egyenként leültünk a résztvevőkkel. Az egész felmérést rögzítettük és átiratokat készítettünk a felvett anyagokról. A résztvevőknek szituációkat olvastunk fel, és arra kértük őket, hogy az adott szituációban egy mondatot mondjanak, amelyben a *kell* valamilyen formában szerepel. Kaptak egy példát hézaggal, de arra kértük őket, hogy a számukra legtermészetesebb módon módosítsák a mondatot (több választ is mondhattak). Arra is utasítást kaptak, hogy képzeljenek el egy olyan szituációt, amelyben a barátaikkal beszélgetnek, és alaposan figyeljenek oda az adott helyzetre. A második körben az interjúk során látták a saját válaszaikat, de ezúttal az általunk használt változók szerint csoportosítottuk őket. Az utóinterjúk során a résztvevőket arra kértük, hogy beszéljenek a választásukról, és magyarázzák el, hogy a szituáció mely elemei teszik lehetővé a *kellesz/kell* használatát (vagy bármely más alternatíva használatát, ha mást használtak eredetileg), illetve, hogy az adott helyzetben el tudják-e fogadni a *kellesz/kell* használatát, vagy a helyzetet módosítani kell, hogy a szerkezetek használhatóak legyenek.

V. A felmérések eredményeinek összefoglalása

1. Pilot kérdőíves vizsgálat (a fog és a magyar jövő összehasonlítása)

- A futurátus elfogadhatósága erősen függ a beszélő bizonyítéktípusától. Ha a beszélőnek erős bizonyítéka van arra, hogy *P* igaz, és a mondat időben nem kétértelmű, a *futurátus* a legelfogadhatóbb alternatíva (*1-es típusú szituációk*).

- A *fog* következetesen elfogadhatóbbnak bizonyult, mint a *futurátus*, ha a propozíciót kikövetkeztetjük, függetlenül a mondat időbeli egyértelműségétől (*2-es típusú szituációk*), ugyanakkor ebben a használatban az episztemikus *kell* jövőre utaló használata bizonyult a legelfogadhatóbbnak.

- A jövőre utaló időbeli határozószó megléte vagy hiánya számít a *fog* és a *futurátus* közti választásnál (*3. típusú szituációk*). A különböző időhatározók (különösen a távoli jövőre vonatkozó) sajátos szerepét azonban tovább kell vizsgálni, mert szerepük úgy tűnik, túlmutat azon, hogy egyértelműsítik az esemény bekövetkezésének idejét.

2. A korpusz alapú tanulmány a *majd* diakrón fejlődéséről

- A közép-magyarországi időszakban az approximátor használat volt domináns (az összes példa 51%-a, időbeli használat 18%). Az időbeli használat eltérő volt, a *majd* használatával a beszélők nagyon gyakran a közeli jövőre utaltak. A *majd* a *hamar* szinonimájaként szerepelt segélykérés, és ígéret szöveggörnyezetében, együtt az *éppen*-nel, létrehozva az *éppen majd* szókapcsolatot. A legtöbb esetben a késleltetési funkció hiányzott, a *majd* a proximális jövőre utalt.

- A kora-újkorai magyar időkben a disztális jövőre utaló jelentés került egyre inkább előtérbe. Az adatok arra utalnak, hogy a *majd* elkezdte elveszíteni proximális jelentéskomponensét, és ez a folyamat az időszak végére befejeződött. A *majd...*, *majd...* 'most/eleinte..., majd....' használat viszonylag gyakori volt, és a variációk is megjelentek, leggyakrabban a *most...*, *majd...* (Ezekben a szerkezetekben, a két esemény sorrendje, az első esemény ideje megelőzi a második esemény idejét.) Az approximátorkénti használata ritkább lett a korábbi korszakhoz képest. A periódus végén megjelentek a szerkezet pragmatikai funkciói (bizonytalanság, késleltetés), és a beszélők elkezdtek használni a *majd*-ot, hogy enyhítsék a kérés illokúciós erejét.

- Ebben az időszakban a *majdnem* használata sokkal gyakoribbá vált, mint a *majd* approximátorkénti használata (az összes megnyilatkozás 18%-a, illetve 7%-a). A késleltető hatás egyre dominánsabbá vált, majd az „eredeti” (középmagyar) jelentéséből a proximális komponens eltűnt, és éppen az ellenkezője lett. Ebből a disztális (időbeli) komponensből további pragmatikai funkciók fejlődtek ki. Ha valami időben távoli (késleltetett), akkor bizonytalanabb. Vannak olyan megnyilatkozások, ahol a disztális/késleltetett komponens

inaktív az esemény értékelése szempontjából, ezek azok, amikor a *majd* használata közvetettséget jelez, és a megnyilatkozást udvariasabbá tételére szolgál.

3. Pilot kérdőíves vizsgálat az időbeli struktúra hatásáról a *kellesz* használatára két különböző dialektusban

A vizsgálat eredményei előzetes bizonyítékot szolgáltatottak arra az állításra, miszerint a *kellesz* elfogadhatatlan, ha mind az időbeli perspektíva, mind az időbeli orientáció jelen, a *kell* elfogadhatóbb, mint a *kellesz* olyan kontextusban, ahol az időbeli perspektíva (TP) jelen (de az orientáció jövő). Jövőbeli időbeli perspektíva esetén a *kellesz*-t használó dialektusokban a *kellesz*-t preferálják a *kell*-el szemben. A predikátum telicitása nem volt statisztikailag szignifikáns hatással a szerkezet elfogadhatóságára. Ez azzal magyarázható, hogy a predikátum telicitása csak az időbeli orientációra van hatással, az időbeli perspektívára nem.

4. Produkciós feladat (és az azt követő interjúk) a *kellesz* használatáról

- A produkciós feladat eredményeinek összefoglalása

A *kellesz*-t (segédigeként) a beszélők 85 százaléka használta, amikor azt jóslták, hogy a jövőben szükség lesz valamire. A beszélők 81, illetve 70 százaléka használta a *kellesz*-t azokban a kontextusokban, amelyekben a propozíció szükségességére a beszélő következtetett, a szituációban nem volt közvetlen evidencia annak szükségességére. A második esetben a dialektus beszélői azzal érveltek, hogy a szövegkörnyezetben megjelölt erősebb bizonyítékok miatt a *kell* elfogadhatóbb, mint az első esetben, amelyben 81 százalékuk használt *kellesz*, és a *kell*-et senki sem. A résztvevők 81 és 62 százaléka használta a *kellesz*-t, amikor a propozíció szükségessége képlethető volt. A beszélők egyetértettek abban, hogy a *kellesz* használata azt jelzi, hogy a beszélő nem teljesen elkötelezett, és esetleg újragondolja a döntését, és a bizonytalansága megkívánja egy „gyengébb” alternatíva, a *kellesz* használatát. A beszélők 42 százaléka használta a *kellesz*-t, amikor az beszélőnek közvetlen bizonyítéka volt arra, hogy a jövőben szükség lesz valamire. Az interjúk során amellet érveltek, hogy a bizonyítékok erőssége és a beszélő bizonyossága miatt a *kell* ugyanolyan jó, mint a *kellesz*, még akkor is, ha a perspektíva jövő idejű. A résztvevők 31 százaléka a *kellesz*-t használta, amikor a TP jelen volt, de a TO a jövő volt, és a beszélőnek közvetlen bizonyítéka volt arra, hogy valami a jelenben szükséges. Amikor a TP és a TO is jelen volt, mindössze 1 beszélő (8 százalék) használta a *kellesz*.

- Az utóinterjúk során a struktúrák használatához kapcsolódó kifejezések

A második részben interjút készítettem minden résztvevővel, amelyben arra voltam kíváncsi, hogy milyen kifejezéseket társítanak a *kell*, illetve a *kellesz* használatához. A *kellesz*-használó beszélők a *kell* használatát leggyakrabban a következő kifejezésekhez kötötték: *határozott, szükségszerű a jelenben, fontos, sürgős, a beszélő biztos az állításában, egyértelmű, tényszerű, erős, konkrét és fix*. A *kellesz* használatához ezzel szemben a következőket társították: *szükségszerű valamikor a jövőben, nem olyan fontos, nem sürgős, az esemény halasztható, a beszélő nem teljesen elkötelezett, határozatlan, gyengébb, csak egy terv, nem konkrét, hipotézis, felvetés, kikövetkeztetés, feltételes, egy vélemény*.

VI. Konklúzió

A disszertáción keresztül megmutatjuk, hogy a múltra és a jövőre való hivatkozás alapvetően különbözik egymástól. A magyar bináris igeidőrendszerű nyelv, amelyben morfológiailag csak a múlt van jelölve (angolul *past*), ezért a nem múlttal (angolul *non-past*) a jövőre utalhatunk. Amikor nyíltan kifejezzük a jövőre vonatkozó hivatkozást (pl a *fog*, a *majd*, vagy a *kellesz* használatával), amellet, hogy jelezzük, hogy az esemény időpontja a jövőben van, bizonytalanságot, késleltetést is kifejezhetünk, vagy csökkenthetjük állításunk iránti elkötelezettségünket. A legtöbb ilyen funkció nagyon szorosan kapcsolódik a modális funkciókhoz. A disszertáció arra az érdekes összefüggésre világít rá, hogy a magyar nyelvben a modális-inferenciális határozószók, mint pl. a *talán*, illetve az *esetleg*, és a *majd*, illetve a *kellesz* mind képesek egy kérés illokúciós erejének enyhítésére, és a megnyilatkozások udvariasabbá tételére szolgálhatnak bizonyos kontextusokban. A jövőbeliség és az episztemicitás jelzőinek a kapcsolata további vizsgálatot igényel, de mint a disszertációból is kiderül, a szemantikai hasonlóságok mellett pragmatikai sajátosságaik is érdekes új irányt adhatnak a jövőbeli kutatásoknak.

Hivatkozások

- Beregszászi, A. and Csernicskó I. (2007):** A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In I. Csernicskó, and A. Márkus (eds.), *Hiába repülsz te akárhová...*, Ungvár: PoliPrint. 786
- Condoravdi, C. (2002):** Temporal interpretations of modals: modals for the present and the past. In D. Beaver, S. Kaufmann, B. Clark and C. Martinez (eds.), *Construction of Meaning*. Stanford:CSLI Publications, pp. 59-88.

- Copley, B. (2009):** *The semantics of the future*, Routledge.
- Farkas, J. and M. Ohnmacht (2012):** Aspect and Eventuality Structure in a Representational Dynamic Semantics. In Alberti G., J. Farkas, J. Kleiber (eds.), *Vonzásban és változásban*. Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája. pp. 353–379.
- Halm, T. (2020):** Szinte és a majdnem: diakrón formális szemantikai elemzése. In Balogné Bérces K., Hegedűs A., and Pintér L. (eds.), *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. pp. 137–152.
- Kaufmann, S. (2005):** Conditional truth and future reference. *Journal of Semantics*, 22(3), pp. 231–80.
- Kótyuk, I. (1995):** *Anyanyelvünk peremén [On the edge of our native language]*. Budapest: Intermix Kiadó. pp. 231–80.
- Kratzer, A. (1981):** The notional category of modality. In H.-J. Eikmeyer and H. Rieser (eds.), *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics*, Berlin: de Gruyter.
- Kratzer, A. (1991):** Modality. In A. von Stechow and D. Wunderlich (eds.), *Semantik: Ein internationales Handbuch Zeitgenössischer Forschung*, Berlin: De Gruyter, pp. 639-650.
- Kugler, N. (2010):** Modal Adverbs in Hungarian (the Case of *Talán* 'Perhaps'). In: *Acta Linguistica Hungarica* 57, pp. 75-98.
- Lakatos, I. and Tukácsné Károlyi M. (1997):** Gondolatok egy most induló kutatássorozathoz. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1997/4, pp. 487-493.
- Novak, A. et al. (2018):** Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52, pp. 1–28.
- Palfy-Muhoray, N. (2013):** *Future Reference in Hungarian with and without Future Marking*. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics: Vol.19. Iss.1, Article17.
- Palfy-Muhoray, N. (2016):** *Hungarian Temporal and Aspectual Reference in the Absence of Dedicated Markers*. Doctoral Dissertation, Yale University.
- Sass, B. (2016):** A kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*, 2016. április 27., Szeged.

- Sherwood, P. (2006):** Hungarian has no future. *Hungarológia Évkönyv 7. évf.1. sz.*, pp. 39-43.
- Szeteli, Á., A. Friedszám, A. Szeteli, L. Kárpáti, J. Hagymási, J. Kleiber, and G. Alberti (2023):** Implementation of Two-Layered Dynamic Pragmatics. In Arai, K. (ed.) *Intelligent Systems and Applications: Proceedings of the 2022 Intelligent Systems Conference (IntelliSys) Volume 3*, Cham, Switzerland: Springer International Publishing pp. 572-589.
- Thomason, R. H. (1984):** Combinations of tense and modality. In *Handbook of philosophical logic*, Springer, pp. 135–165.
- Virovec, V. (2020):** A *kellesz*, mint a *kell* jövő ideje. In Dobi Edit (ed.), *Juvenilia VIII*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, pp. 422-439.
- Virovec, V (2021):** Expressing Proximity in Hungarian. *Argumentum 17*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, pp. 16-41.
- Virovec, V (2022):** Mi is az a *kellesz*?—Egy empirikus kutatás eredményei. *Argumentum 18*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, pp. 236-259

Nyilvántartási szám: DEENK/46/2024.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Virovec Viktória
Doktori Iskola: Nyelvtudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10068972

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (2)

1. **Virovec, V.:** Mi is az a kellesz?: Egy empirikus kutatás eredményei.
Argumentum (Debr.). 18, 236-259, 2022. EISSN: 1787-3606.
DOI: <http://dx.doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2022/13>
2. **Virovec, V.:** A kellesz, mint a kell jövő ideje.
Juvenilia. 8, 422-439, 2020. ISSN: 1788-6848.

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

3. **Virovec, V.:** Expressing Proximity in Hungarian: The case of most 'now' and éppen 'just'.
Argumentum (Debr.). 17, 16-41, 2021. EISSN: 1787-3606.
DOI: <http://dx.doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/2>

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (1)

4. **Virovec, V.:** The modal analysis of the Hungarian future auxiliary fog "will, be going to".
Journal of Uralic Linguistics. Közlésre elfogadva, 1-33, 2024. ISSN: 2772-3720.

További közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (3)

5. **Virovec, V., Sándor, L. K.:** Az -e kérdő partikula használatáról múlt idejű feltételes módú igealakot tartalmazó beágyazott mellékmondatokban.
Jel. nyelvhaszn. 9 (1), 89-132, 2022. EISSN: 2064-9940.
DOI: <http://dx.doi.org/10.14232/jeny.2022.1.5>
6. **Virovec, V.:** A határozott névelő használatáról üres névmási birtokos mellett.
LingDok. 18, 111-129, 2019. ISSN: 1587-3226.

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

7. **Virovec, V.:** A határozott névelő használatáról üres névmási (pro) birtokos mellett a magyar nyelvben.

Juvenilia. 7, 297-313, 2017. ISSN: 1788-6848.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2024.02.09.

